

Катерина ГЛУХОВЦЕВА

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ЛУГАНЩИНИ, СПІВВІДНОСНІ З НАЗВАМИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ

У статті розглянуто прізвища жителів Луганщини, які за походженням пов'язані з назвами одягу та взуття, доведено, що значна частина їх співвідносна з апелятивами територіально обмеженого вжитку, які, зокрема, зафіксовані в середньополіських та суміжних говірках.

Ключові слова: *прізвищеві назви, трансантропонімізація, антропонімний, онім, апелятив.*

Питання походження та класифікації прізвищ залежно від характеру слова, покладеного в основу антропоніма, завжди були в центрі уваги дослідників. Ю. Редько виділяв чотири основні джерела утворення прізвищ: імена; назви місця проживання чи походження; назви постійного заняття, професія; індивідуальні ознаки першонові. Прізвищеві назви (ПН) останнього типу, на думку вченого, були спочатку прізвиськими. За зовнішніми ознаками носія прізвиська могли вказувати на зріст, будову тіла, на сильно розвинену або, навпаки, дефектну частину тіла, на каліцтво або фізичні вади, на колір волосся, на бороду, на особливості одягу.

Ці положення Ю. Редька дали змогу І. Сухомлину, аналізуючи прізвища жителів Середньої Наддніпрянщини, виділити два класи родових антропонімів: по-перше, прізвища антропонімного походження; по-друге, неантропонімного, тобто відапелятивного утворення, у складі яких учений виділяє 25 семантичних груп.

Л. Тарнавецька серед прізвищ відапелятивного походження називає утворення іменникового та прикметникового типу. М. Демчук розрізняє прізвища, в основу яких покладено імена-прізвиська з прозорою онімною семантикою та сумнівною або втраченою. Імена з номенклатури рослинного й тваринного світу, різних побутових предметів, страв і продуктів харчування, органів і частин людського тіла, одягу та інші, за словами автора цього дослідження, стоять поза названими групами, оскільки про первісні містичні мотиви їхньої номінації можна лише здогадуватися.

І. Фаріон при класифікації прізвищевих назв Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. звертає увагу на кількість компонентів при ідентифікації особи та особливості трансантропонімізації цих власних найменувань. Тому дослідниця виділяє двокомпонентні трансантропонімізовані ПН, утворені від

похідних церковно-християнських імен та автохтонних усічених відкомполітичних імен, а також ПН, утворені від давніх слів'янських автохтонних імен відапеліативного походження. Третю групу власних назв вона поділяє на такі підгрупи: ПН, що походять від назв тварин; предметів та об'єктів; назв рослин; анатомічних термінів та хвороб; абстрактних понять; назв взуття, тканин, одягу та його елементів; назв на позначення часу та черговості народження. Отже, серед прізвищ, які можна співвіднести з апеліативними назвами, учені виділяють такі, що можуть мотивуватися назвами одягу та взуття. Такі прізвища вчені розглядають як експресивні власні імена або прізвиська. З приводу них можна висловлювати якісь здогади чи вважати їх наслідком номінаційних процесів метафоризації та метонімізації.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати прізвища жителів Луганщини, в основу яких покладено прізвиська першопосіїв, утворені від назви одягу та взуття й суміжних з ними найменувань. Джерелом дослідження є *Словник прізвищ жителів Луганщини*, у якому подано матеріал з 50 населених пунктів Луганської області, обраних довільно. У ньому зафіксовано переважно всі прізвища, поширені в певному населеному пункті, тому серед власних назв, які є предметом розгляду цього довідкового видання, знаходимо різні за походженням антропоніми. Оскільки за наслідками останнього Всеукраїнського перепису населення (2001 р.) на Луганщині засвідчено представників понад 120 різних національностей і народностей, то й антропонімікон жителів цього краю відображає неоднорідний національний склад населення. З 24,5 тис. зібраних прізвищ з назвами одягу та взуття співвідносні біля 150.

Ці власні назви нерідко споріднені з апеліативами, що мають кілька значень, одне з яких пов'язане з лексико-семантичною групою назв одягу та взуття, як-от: *Верченко, Верченков* – *верч* 'згорток, жмуток' [ВТССУМ, с. 123]; 'зв'язка, пучок'; 'невелика пампушка з шишкою посередині' [СУМГ I, с. 141]; 'кільце лика, скручене в коло чи вісімку' [СНОВ, с. 31]; *Деркач* – *деркач* 'віник' [СУМГ I, с. 371]; 'коротке жіноче плаття' [СНОВ, с. 45]; *Карун, Карунін* – *карунка* 'позумент' [ВТССУМ, с. 527]; 'прикраса' СУМГ II, с. 224]; 'мереживо, пришите до рушника чи спідниці' [СНОВ, с. 63]; *Дерев'яно, Дерев'янченко* – *дерев'янка* 'штучна дерев'яна нога' [СУМГ I, с. 369]; *дерев'яки, дерев'яники* 'взуття з дерев'яними підшвами' [СНОВ, с. 44]. Іноді значення слова-апеліатива не виходить за межі названої тематичної групи, проте може функціонувати з кількома значеннями: *Бобрик* – *бобрик* 'короткий верхній чоловічий зимовий одяг з домотканого сукна' [СНОВ, с. 21]; 'різновид гудзика; гуцули їх виготовляли самі і

використовували для прикрашання шкіряних поясів' [СУМГ I, с. 78]. Які із значень названих слів було покладено в основу прізвиськ, що потім стали родовими прізвиськами, сказати важко. З одного боку, здається, що найбільш уживані, а з іншого – не виключена можливість, що саме незвичайне значення апелювати могло привернути увагу громади, у якій проживав першоносій прізвиська.

Трансантропонімізовані прізвиська могли мати формант, який указував на спадковість такого найменування. Тому сьогодні можна виділити прізвиська, які мають ознаки родових власних назв, та такі, що цих ознак не мають. До першої групи прізвиськових назв відносимо: *Бабешко* – *бабешка* 'блузка з вставним нагрудником, яка застібається збоку' [СНОВ, с. 14]; *Байбарацький* – *байбарак* 'кожух, покритий сукном' [СНОВ, с. 15]; 'верхній одяг у гуцулів, різновид кафтана' [СУМГ I, с. 20]; *Башмаков* – *башмак* 'взуття з дерев'яними підшвами' [СНОВ, с. 17]; *Веретейченко*, *Веретельник*, *Веретюк*, *Веретюнін* – *верета* 'кольорове домоткане грубе полотнище застеляти ліжку' [ВТССУМ, с. 121]; *веретище* 'довгий одяг з грубої тканини' [СНОВ, с. 30]. До другої: *Банник* – *банник* 'халат, який одягають після відвідання бані' [СНОВ, с. 16]; *Баскін* – *баскін* 'вовняна тканина' [СНОВ, с. 16]; *баскіна* 'приталений піджак з ватною підкладкою'; *Бирька* – *бирка* 'шапка з овчини' [СНОВ, с. 19]; 'вівця'; 'шапка з овчини' [СУМГ I, с. 56].

Залежно від значення слова-апелютива, покладеного в основу власної назви, усі зафіксовані прізвиська жителів Луганщини можна поділити на такі групи: прізвиська, співвідносні з назвами верхнього чоловічого або жіночого одягу: *Бекешко* – *бекеша* 'верхній одяг з брижами в стані, свита' [СНОВ, с. 118]; 'різновид верхнього одягу; покрита сукном, приталена овеча шуба' [СУМГ I, с. 148]; *Гуня*, *Гунько*, *Гуньченко* – *гуня*, *гунька* 'верхній одяг з домотканого сукна чи полотна, свита' [СНОВ, с. 41]; 'верхній суконний одяг' [СУМГ I, с. 340]; *Кобеняк* – *кобеняк* 'чоловічий одяг з хутра, шуба' [СНОВ, с. 69]; 'довге чоловіче вбрання з сукна' [СУМГ II, с. 258]. Є й прізвиська, співвідносні з назвами осіб, які виготовляють верхній чоловічий чи жіночий одяг: *Кожухар*, *Кожухаренко*, *Кожухов*, *Кожуховський*, *Кожушко*, *Кожушков* – *кожух* 'верхній одяг з хутра' [СНОВ, с. 71].

ПН, в основу яких покладено назви головного чоловічого або жіночого убору: *Бриль*, *Брильов*, *Брилов*, *Брилев* – *бриль* 'шляпа' [СУМГ I, с. 99]; *Камельчук* – *камелавка* 'головний убір священника' [СНОВ, с. 59; СУМГ II, с. 218]; *Каптуров* – *каптур* 'головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, очіпок' [СНОВ, с. 61]; 'чоловічий головний убір з околицем і щитком над лобом, кашкет' [СНОВ, с. 62]; 'капюшон'; *каптурка* 'чоловічий головний убір'

[СУМГ II, с. 218-219]; *Караїм* – *караїмка* ‘низька шапка з овечого хутра з плоским верхом’ [СНОВ, с. 63; СУМГ II, с. 220]; *Кибальченко* – *кибалка* ‘деталь головного убору заміжньої жінки’ [СНОВ, с. 65]; ‘різновид головного жіночого убору’ [СУМГ II, с. 236]; *Клебан* – *клебан* ‘чоловічий капелюх’ [СНОВ, с. 68]; ‘шапка’ [СУМГ II, с. 249];

прізвища, у яких закарбовано давні назви поясів: *Букуров* – *букур* ‘пояс для підперізування штанів’ [СНОВ, с. 24]; *Очкур*, *Очкуров* – *очкур* ‘шнурок, яким у поясі стягують штани’ [СНОВ, с. 112; СУМГ III, с. 82];

власні назви особи, споріднені з назвами прикрас чи нашивок на одязі: *Букша* – *букша* ‘нашивка на плечах чоловічої сорочки, що нагадує погон’ [СНОВ, с. 24];

трансонімізовані прізвиська, утворені від назв взуття: *Бут* – *бут* ‘чоловічий чобіт’ [СНОВ, с. 28]; ‘чобіт’ [СУМГ I, с. 116]; *Буц*, *Буценко*, *Буцико*, *Буцикін*, *Буцтківський* – *буц* ‘чоловічий черевик’ [СНОВ, с. 28] (див. також: ‘іронічна назва селян, що переселилися з північної частини Малоросії’ [СУМГ I, с. 118]); *Джунь*, *Джуніч* – *джунь* ‘глибока калоша на валянки’ [СНОВ, с. 45]; *Закаблук* – *закаблук* ‘задня частина взуття’ [СНОВ, с. 52; СУМГ II, с. 44]; *Копил*, *Копилець*, *Копилов*, *Копиляк* – *копил* ‘форма ступні з дерева, на яку шиють взуття’ [СНОВ, с. 74; СУМГ II, с. 280].

Фіксуємо також прізвища, споріднені з назвами жіночої спідниці: *Бундя*, *Бундич*, *Бундін* – *бундя* ‘довга жіноча спідниця’ [СНОВ, с. 25]; *Каламайко* – *каламайка* ‘довга спідниця з цупкої лляної тканини’ [СНОВ, с. 58]; *Паневін* – *панева* ‘жіноча вовняна спідниця, яку носять заміжні жінки’ [СНОВ, с. 113]; *Капошону*: *Відлога* – *відлога* ‘капошон у верхньому одязі’ [СНОВ, с. 33; СУМГ I, с. 217]; *коміра*: *Воротников* – *воротник* ‘комір’ (зафіксовано в багатьох говірках української мови); чоловічої сорочки: *Іляш* – *іляш* ‘чоловіча сорочка з цупкої бавовняної тканини’ [СНОВ, с. 57].

Окрему групу складають найменування, співвідносні з назвами старого одягу, як-от: *Галоха*, *Галуха*, *Галухін* – *галь* ‘старий одяг, непридатний для носіння’ [СНОВ, с. 37]; ‘галки’ [СУМГ I, с. 268]; *Лантинов*, *Лантовойт* – *лантя* ‘старий одяг, непридатний для носіння’ [СНОВ, с. 82]; *Лакно* – *лахи* ‘одяг’; ‘старий одяг’ [СНОВ, с. 84].

В основу багатьох прізвищ покладено апелјативи, що називають тканини чи нитки: *Воловик*, *Воловиков*, *Волович* – *волович* ‘волока з валу’ [СНОВ, с. 33] (див. також: ‘пастух волів’ [СУМГ I, с. 250]); *Дима* – *дима* ‘рідновид тонкої, прозорої, смугастої тканини’ [СУМГ I, с. 383] (див. також: ‘напірник’ [СНОВ, с. 45]); *Плиско* – *плис* ‘груба ворсиста бавовняна тканина’ [СНОВ, с. 125]; ‘плис, бумажний бархат’ [СУМГ III, с. 195].

В основу прізвища нерідко покладені локально обмежені назви одягу, зокрема вони зафіксовані в середньополіських та суміжних говірках, як-от: *Корза* – *корза* ‘деталь головного убору заміжньої жінки у формі обруча, на який закачували волосся, кибалка’ [СНОВ, с. 76]; *Лабаз* – *лабзони* ‘велике взуття на малу ногу’ [СНОВ, с. 81]; *Латун* – *латун* ‘полатаний піджак’ [СНОВ, с. 84]; *Лакман* – *лакман* ‘старий, поношений, порваний одяг’ [СНОВ, с. 84]; *Лейба* – *лейбик* ‘чоловіча сорочка вільного покрою з сірої чи чорної шерсті’; ‘поношений сюртук’; ‘безрукавка’ [СНОВ, с. 85]; ‘різновид жилета у лемків’; ‘різновид жіночого верхнього теплого одягу на ваті’ [СУМГ II, с. 353]; *Лудченко* – *лудан* ‘святковий багатий одяг’ [СНОВ, с. 89]; ‘різновид блискучої тканини’; ‘також кафтан, зшитий з цієї тканини або розшитий золотом’ [СУМГ II, с. 379]; *Лукас*, *Лукась* – *пук* ‘довге намисто червоного кольору’ [СНОВ, с. 135]; ‘пучок’ [СУМГ III, с. 498]; *Рек*, *Рекало* – *реклик* ‘піджак з домотканої тканини’ [СНОВ, с. 137]; *Сардак* – *сардак* ‘чоловічий верхній одяг у вигляді піджака, переважно з сукна’; ‘безрукавка з овчини, утеплена ватою’ [СНОВ, с. 144]; ‘сердак’ [СУМГ IV, с. 102]; *Сақун* – *сақи* ‘одяг без рукавів і коміра, який одягали під піджак’ [СНОВ, с. 143]; *Сибірко* – *сібірка* ‘короткий одяг з хутра, півшубок’ [СНОВ, с. 147].

Ці найменування – власні й загальні – споріднюють два ареали, середньополіський і східнослобожанський. На наш погляд, апелятиви, покладені в основу прізвищ, є реліктами говірок поліського типу, оскільки чимало говірок Східної Слобожанщини має поліське коріння. Сьогодні доведено, що джерелом колонізації луганського краю було українське населення з Центральної України, частково з Правобережжя й Полісся та російські служилі люди. Наведені вище свідчення не дозволяють ігнорувати переселенські хвилі з Полісся. Як відомо, після Білоцерківського договору (1651 р.) освоєння земель Східної Слобожанщини йде швидкими темпами. Серед численних фактів переселення особливо позначений великими масштабами перехід на Слобожанщину цілого Чернігівського полку на чолі з полковником Іваном Дзикою (Дзиковським), який був поселений у районі Острогозька на Тихій Сосні, він започаткував Острогозький полк. У витягові з наказу про грошове забезпечення переселенців м. Острогозька є свідчення про кількість козаків – 1003 чоловіки. Однак до цієї цифри треба додати велику кількість жінок і дітей, які не враховувалися. Таким чином, переселенців було не менше 4000.

У зв’язку з участю значної кількості селян Подінців’я в Булавинському повстанні (1707 – 1708 рр.) були розорені й спалені Старий і Новий Айдар, Шульгинка, Закотне. Цим скористався полковник Острогозького полку І.Тев’яшев, який у 1709 році

звернувся до царя з проханням відвести для сотень Острогозького полку спустошені землі на берегах Айдару, що було викликане, з одного боку, малоземеллям, з іншого, – намаганням захопити багаті землі по ріці Айдар. П. Головинський, поміщик з Білолуцька, нащадок сотника Острогозького полку Якова Головинського, який мав можливість користуватися багатим сімейним архівом та народними переказами, повідомляє: “Вследствие этого донесения, 15 мая 1709 года, состоялось повеление, которым дозволялось черкасам Острогожского полка из Землянска и других безлесых мест селиться по реке Айдар, от бывшей Закотнинской станицы по реке до слободы Ровеньков...”.

Організоване переселення козаків Острогозького полку було здійснене в 1732 р. Тому П. Головинський пише: „В этом же году из сел Перкевки, Ендовища, Гвоздевки и Урыва высланы на Айдар партии переселенцев при сотниках, именно: в Старую Белую пришли Иван Фомич Синельников; в Закотное – Дмитрий Петрович Голололинский; в Осиновку – Аким Михайлович Еманов и в Белолуцк – Яков Романович Головинский”. Сотня козаків із сім'ями могла складати до 500 і більше осіб, для того часу це – населення великої слободи. Ураховуючи це, робимо висновок про значну кількість переселенців з Чернігівщини в населених пунктах по верхній течії Айдару до самого Старобільська.

До реліктів поліського наріччя фонетичного рівня відносимо рефлексацию [*ě] як [e] в окремих словах. Не випадково Б.А. Шарпило, досліджуючи стан діалектного мовлення середини ХХ століття, констатував: „Усупереч панівній тенденції рефлексации [*ě] як /i/ має місце рефлексация північноукраїнського типу в словах *бе^ида*, *вистре^илити*, *бе^иседа*” у східнослобожанському ареалі майже у всіх говірках, у степовому менш послідовно”. Учений мав рацію, коли стверджував, що згадане явище малопоширене, хоч і трапляється, у центральностепових говірках, натомість поширене в усіх слобожанських і частині полтавських [АУМ]. Цей факт засвідчують окремі слова в мові письменників Лівобережної України середини та кінця ХІХ ст., які відображали у своїх творах особливості мовлення говірок регіону: у Л.І. Глібова (*беседа* ‘гостювання’), у І.С. Нечуя-Левицького (*крепака*), у Панаса Мирного (*втеряти*), у М.П. Старицького (*крепак*), у П.А. Грабовського (*втеряти*), у І.І. Манжури (*скреплявся*), у Марка Кропивницького (*беседа*). Ця риса усного мовлення знайшла відображення в прізвищах *Стрельченко*, *Стрельник*, *Крепак* та ін.

Загальновідомі найменування одягу та взуття також могли стати основою спочатку прізвиськ, а потім і прізвищ, напр.: *Коряк* – *коряк* ‘взуття з дерев'яними підошвами’ [СНОВ, с. 76]; ‘ківш’

[СУМГ II, с. 289]; *Крам* – *крам* ‘тканина, з якої шиють одяг’ [СНОВ, с. 78]; ‘товар для продажу’ [СУМГ II, с. 298]; *Кутик* – *кутик* ‘дерев’яний гудзик’ [СНОВ, с. 81]; *Куцак*, *Куцаєв* – *куцак* ‘короткий теплий чоловічий піджак’ [СНОВ, с. 81]; *Кучма* – *кучма* ‘висока волохата шапка з овечого хутра’ [СНОВ, с. 81]; *Лямцев*, *Лямов* – *лямець* ‘повсть’ [ВТССУМ, с. 633]; ‘войлок, валянки’ [СУМГ II, с. 392]; ‘деталь головного убору заміжньої жінки у вигляді обруча, на який закручують волосся, кибалка’ [СНОВ, с. 90]; *Мазуренко*, *Мазурець*, *Мазурук*, *Мазурков*, *Мазуров* – *мазурка* ‘чоловіча шапка’ [СНОВ, с. 90]; *Плахотя* – *плахиття* ‘жіноча сукня’ [СНОВ, с. 124; СУМГ III, с. 192]; *Плащевський* – *плащ* ‘верхній довгий одяг з непромокальної тканини’ [СНОВ, с. 124; СУМГ III, с. 193]; *Постол*, *Постолатий*, *Постолатій*, *Постолатьєв*, *Постоленко* – *постоли* ‘взуття, плетене з лика’ [СНОВ, с. 132]; *Рубаха*, *Рубашка* – *рубашка* ‘жіноча спідня сорочка’; ‘чоловіча верхня сорочка’ [СНОВ, с. 140].

Прізвища жителів Луганщини можуть мати афікси, які засвідчують і про українське походження прізвища, і про російське: *Портненко*, *Портнов*, *Портнагін* – *порти*, *портки* ‘будь-які чоловічі штани’ [ВТССУМ, с. 1073; СНОВ, с. 130]; *портний* ‘конопляний’ [ВТССУМ, с. 1073]; *Поршенко*, *Поршнев* – *поршень* ‘шкіряне взуття з одного шматка стягнутої шкіри’ [СНОВ, с. 131]; *Рогожан*, *Рогожин*, *Рогожкін* – *рогожа* ‘м’яка підстилка на ліжку, напхана солом’ю, сіном, матрац’ [СНОВ, с. 138]; ‘рогожа’ [СУМГ IV, с. 27]; *Рукавицин*, *Рукавицький*, *Рукавцов* – *рукав* ‘частина одягу, що покриває руку (від плеча до кисті або коротше)’ [СНОВ, с. 141]; ‘рукав’ [СУМГ IV, с. 86]; *Сапогов*, *Сапожинський*, *Сапожников* – *сапоги* ‘чоловіче взуття з високими халявами, чоботи’ [СНОВ, с. 144].

Чимало прізвищ тяжіють до тих, що за походженням пов’язані з назвами одягу та взуття, насправді ж утворення описати важко, оскільки в основі таких прізвищевих назв покладені слова, які можуть вказувати й на індивідуальні особливості першоносія, напр., кольору очей, та одягу: *Сірик*, *Сіренко* – *сірик* ‘жіночий фартух’ [СНОВ, с. 147]; *Сіряченко* – *сірячина* ‘одяг з домотканого полотна низької якості’; ‘поношений чоловічий одяг, який використовують для роботи’ [СНОВ, с. 147].

Отже, значна частина прізвищ жителів Луганщини за походженням пов’язані з назвами одягу та взуття. Серед них виділяємо загальноживані найменування та локально обмежені в ужитку. Остання група назв особливо цікава, оскільки вона споріднює новожитній ареал східнослов’янських говірок із старожитніми говірками поліського типу. Ці лексичні релікти поліських говірок дають свідчення про історичне минуле жителів нашого краю.

Список скорочень джерел

- АУМ – Атлас української мови: в 3 т. – Т. І. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 1984. – К. 8, 11.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
- СНОЗ – Гримашевич Г. Словник одягу та взуття середньо поліських і суміжних говірок. – Житомир, 2002. – 183 с.
- СУМГ – Словарь української мови / зібр. ред. журн. „Киевская старина”; упоряд. з додатком власного матеріалу Б.Д. Грінченко. – Т. 1- 4. – К., 1907 – 1909.

Екатерина Глуховцева

Фамилии жителей Луганщины, соотносимые с названиями одежды и обуви

В статье рассматриваются фамилии жителей Луганщины, которые по происхождению связаны с названиями одежды и обуви, доказано, что значительная их часть соотносима с апеллятивами территориально ограниченного употребления, зафиксированные в среднеполесских и смежных говорах.

Ключевые слова: *фамильные названия, трансантропонимизация, антропонимный, оним, апеллятив.*

Katerina Glukhovtseva

Surnames of Luhansk residents correlated with names of clothes and footwear

The surnames of Luhansk residents that are connected with names of clothes and footwear by birth are considered in the article; it is proved that considerable part of them are with appellations of territorial limited use and which are recorded in middle-polesye and neighbouring dialects.

Key words: *surname names, tranceanthropoonimization, anthropology unit, appellation.*